

Трагіфарсавы ўспрыманне свету ў прозе В. Быкава апошняга дзесяцігоддзя

Трагедыя чалавека ва ўмовах ваеннага часу ў творах В. Быкава канца ХХ ст. перамяшчаецца пераважна ў псіхіку, выклікаючы бясконцы стрэс, які становіцца стабільным фонам жыцця. Жыццё ператвараецца ў пастаянную душэўную барацьбу, вынік якой — самаразбурэнне, але фактычна працэс самаразбурэння доўжыцца ўсё свядомае жыццё. Невыпадкова адзін з сур'ёзных даследчыкаў творчасці В. Быкава Дз. Бугаёў назваў свой артыкул па апошніх творах пісьменніка “Несуцяшальны дыягназ” [1]. Песімізм В. Быкава ў поглядах на чалавека канца мінулага стагоддзя ўзмацніўся, ён напоўнены непрыхаваным трагізмам.

Універсальнай метафарай-сімвалам эпохі самаразбурэння чалавека стала быкаўская аповесць “Ваўчыная яма” і апавяданне “Труп”. Добраахвотнае адчужэнне, вакумная адзінота, неадэкватнае ўспрыняцце свету, рэчаіснасці, пакалечаная псіхіка ствараюць тую востраканфліктную сітуацыю з надзвычай высокай ступенню абагульнення, якая сведчыць аб унікальным мастацкім бачанні працэсаў дэмацэрыялізацыі як знешняга свету, так і чалавека. У “Ваўчынай яме” В. Быкаў піша: “І сапраўды, хутка (салдат. — *T.T.*) натрапіў на нейкае пачварства ў зямлі, хіба толькі падобнае да таго, што ён шукаў. То быў не чарвяк, а нейкі чырвоны вуж з палец таўшчынёй, доўгі, як яго выцягнуў салдат з зямлі, — можа, нават паўметра даўжынёй. Перамагаючы гадлівасць, салдат растаптаў абцасам яго галаву (хаця было не зразумець, дзе ў яго галава, а дзе хвост) і кінуў астатняе ў раку [2, с. 17]. <...> У голлі нідзе не трапляла птушак, — нават варання і таго не было відаць [2, с. 22]. <...> Зноў пачалі трапляцца дзіўнаватыя жабы, мусіць жабы-мутанты ці што? Некалькі разоў ён лавіў іх з дзвюма парамі даўгіх задніх лапаў... Іншым разам яму трапляліся невялікія жабкі з дзіўна скасабочанай галавой — не ў канцы тулава, а быццам як збоку [2, с. 38]. <...> І раптам наперадзе перад ім (салдатам. — *T.T.*) раскрыўся вялізны пусты прагал, над якім шырока свяцілася неба; шмат сонечнага святла ляжала таксама ў доле. Салдат падышоў бліжэй — на вялізным у некалькі гектараў прасцягу стаялі ссохлыя рыжыя хвоі з таксама ўсохлым рыжым суччам, з якога абсыпалася долу ігліца. Усё выглядала здаля, нібы даўняе вялізнае пагарэлішча” [2, с. 49].

Парушана прыродная натуральная хада рэчаў, няма барацьбы, няма мэт і прадмета барацьбы (варожыя сілы ў “Ваўчынай яме” не персаніфіцыраваны), ды і героі салдат і бомж зусім не барацьбіты. Вось толькі на ўсё яны рэагуюць хваравіта, варожа ўспрымаюць рэчаіснасць, якую самі ж зрабілі ворагам. Васіль Быкаў падрабязна фіксуе толькі стан барацьбы дэфармаванай свядомасці адзіночкі душ, звязаных да статусу істоты.

У апавяданні “Труп” узаемаадлюстроўваюцца два паняцці: труп забітага сябра, які ўвесь час праследуе забойцу, і сам забойца, працэс самаразбурэння якога настолькі інтэнсіўны, што ён пастаянна знаходзіцца ў стрэсавай сітуацыі, якая ператварае яго ў жывы труп. Працэс самаразбурэння асобы апырэджвае юрыдычны акт пакарання, задума твора яго і не патрабуе. Паміранне душы, на думку пісьменніка, — працэс больш страшны, чым фізічная смерць. Пасля забойства “тае начы ён спаў, можа, лепш за ўсе ранейшыя часы, калі яму дапала нянавісць. Цяпер нянавісць знікла, і ён з палёгкай адчуў, што вызваліўся ад шматгадовага гнёту. Дзякаваць Богу. Сны яму тае начы сьніліся сьветлыя і лёгкія — луг, кветкі, сонца...” [3]. Надзвычай будзёна разгортваецца дзеянне ў апавяданні: тут няма душэўных пакут, згрызот, сумненняў героя, няма самавыкрывальнага ўнутранага маналага. Падкрэсленая роўная танальнасць аўтарскай апавядальнай інтанацыі абясцэньвае каштоўнасць прыроднай існасці чалавечага жыцця.

Працэсы разбурэння і катастрофічнасці ў творах В. Быкава канца XX ст. выражаны таксама і стылёва. Невыпадкова ў прозе пісьменніка ўзмацніўся прытчавы кампанент, які не абмежаваны канкрэтнымі рэаліямі месца і часу, лакальнымі маральнымі вывадамі і ацэнкамі, што надае творам абагулены спрасаваны сэнс. Так апавяданне “Труп” можна назваць прытчай пра сумленне. Спакойная апавядальная інтанацыя (на яе нельга не звярнуць увагу) падкрэслівае трагізм жыцця забойцы, не абцяжаранага пакутамі сумлення за цяжкі грэх. В. Быкаў не заглыбляецца ў прычыны гэтай з’явы: “Што стала прычынай таго брутальнага пачуцця, цяжка сказаць. Пэўна, на тое не адказаў бы і сам забойца” [3], — піша аўтар. Храналагічна пададзеныя падзеі пасля забойства фіксуюць не матывацыю катастрофічнага непаразumenня людзей, іх узаеманедаверу, варожасці. Не. В. Быкаў шчыльна лаканічна падае ланцужок учынкаў забойцы, скіраваных на тое, каб схваць злачынства. Абсурднасць міні-сітуацый з трупам, у якія трапляе былы “сябар” забітага, відавочная, але яна

прызвана разамкнуць сюжэт і ў сацыяльны, і, што яшчэ больш важна, у духоўны кантэкст.

Васіль Быкаў у апавяданні “Труп” нетрадыцыйна паспяхова выкарыстоўвае знешнія фантазійныя прыёмы: труп перамяшчаецца праз мяжу, дастаўляецца ў гатэль, вяртаецца разам з забойцам дадому. Такі стылявы прыём узмацняе і парадзіруе маштабы катастрофічнай дэградацыі свядомасці забойцы. Пастаянныя стрэсавыя сітуацыі з трупам, у якія трапляе герой, канчаткова разбураюць яго парушаную псіхіку, ён ужо пераступіў парог пераходу жывой матэрыі ў нежывую. Досыць паказальны выкарыстаны Быкавым да апавядання эпіграф з К. Юнга: “Забойства чыняць усе — ад прыватных асобаў да дзяржаўных секурытатэ. Але для ўсіх застаецца праблема трупа. Адным удаецца яе вырашыць, іншым — не. Во гэта і зьяўляецца прычынай такой цяжкавылечнай хваробы, як мазаічная псіхapatыя” [3]. Назва твора “Труп” — метафарычны знак, маштабны сімвалічны вобраз маральных дэфармацый, здольных раз’ядноўваць людзей, абесчалавечваць асобу.

Праблематыка твораў В. Быкава апошняга дзесяцігоддзя (“Пакахай мяне, салдацік”, “Бедныя людзі”, “Труба”, “Зенітчыца”, “Палітрук Каламіец” і інш.) засведчыла, што знішчальная філасофія насілля, якая шырока культывавалася новай уладай, рабіла жорсткасць маральнай нормай паводзін і выклікала ўродлівыя сацыяльныя і маральныя дэфармацыі ў грамадстве. Адсутнасць сёння міласэрнасці мае ў творах В. Быкава глыбокія гістарычныя карані. Данііл Гранін пісаў у “Літаратурнай газеце”: “Во времена раскулачивания ... чувства, подобные милосердию, расценивались как подозрительные, а то и преступные: оно-де аполитичное, не классовое, в эпоху борьбы мешает, разоружает... Оно стало неположеным в искусстве. Милосердие действительно могло мешать беззаконию, жестокости, оно мешало сажать, оговаривать, нарушать законность, избивать, уничтожать. В 30-е годы, 40-е понятие это исчезло из нашего лексикона. Исчезло оно и из обихода, «милость падшим» оказывали таясь и рискуя” [4].

Разважанні над прыродай зла, распачатыя ваеннай тэмай, В. Быкаў паглыбляе на сучасным матэрыяле (“Ваўчыная яма”, “Труп”, “Бедныя людзі”, “Труба” і інш.). Зло дэспатыі і беззаконня рэпрэсіўнай палітыкі ўлады нішчыла і калечыла людзей: адных — фізічна, як зенітчыцу Ніну (“Зенітчыца”), палітрука Каламіяца (“Палітрук Каламіец”), другіх — духоўна, маральна. Гэта Валера Сарока і прафесар Скварыш з апавяданняў “Труба” і “Бедныя людзі”,

хутаранец-селянін Карп з аповесці “Ваўчыная яма”. Праз прызму мастацкіх вобразаў беларускі пісьменнік заглыбляецца ў “макіявелевыя вытанчаныя шляхі злотварэння” [5, с. 438]. В. Быкаў успрымае сацыяльныя эксперыменты як сур'ёзную антрапалагічную катастрофу ў гісторыі грамадства, менавіта гэта выклікае звышкрытычнае стаўленне да рэчаіснасці і пільную ўвагу да складанасцей чалавека, якія сёння імкліва паглыбляюцца. Засяроджанасць на космасе ўнутранага свету “я” адкрывае В. Быкаву новыя шляхі і спосабы пазнання свету, дзе сітуацыя глыбіннай рэфлексіі чалавека прынцыпова мяняе механізмы яе мастацкага ўвасаблення ў творы.

ЛІТАРАТУРА:

1. Бугаёў, Дз. Спавядальнае слова: Літаратурная крытыка, успаміны / Дз. Бугаёў. — Мінск : Маст. літ., 2001. — 327 с.
2. Быкаў, В. Ваўчыная яма / В. Быкаў // Полымя. — 1999. — № 1. — С. 3 — 65.
3. Быкаў, В. Труп / В. Быкаў // Народная воля. 2001. 5 ліпеня.
4. Гранин Д. О милосердии / Д. Гранин // Литературная газета. 1987. 18 марта.
5. Шаблоўская, І.В. Літаратура як форма іншадумства / І.В. Шаблоўская // Мовазнаўства. Літаратура, Культура. Фалькларыстыка : XIII Міжнар. з'езд славістаў (Любляна, 2003): дакл. бел. дэлегацыі / НАН Беларусі. Беларускі камітэт славістаў — Мінск : Бел. навука, 2003. — С. 430 — 444.